

**A z ər b a y c a n   R e s p u b l i k a s ı**  
**D a x i l i   İ ŝ l ər   N a z i r l i y i**  
**P o l i s   A k a d e m i y a s ı**

**Kafedra: “Mülki hüquq”**

**Kommersiya hüququ**

fənni üzrə

**İSTİQAMƏTVERİCİ MÜHAZİRƏ**

**Mövzu № 4. Sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərin hüquqlarının və qanuni mənafeələrinin müdafiəsi**

**Tərtib etdi:**

Polis Akademiyasının «Mülki hüquq» kafedrasının dosenti, polis polkovniki, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent  
**Rəşad Məmmədov**

**Azərbaycan Respublikasının DİN-in Polis Akademiyasının «Mülki hüquq» kafedrasının 13 mart 2020-ci il tarixdə keçirilən iclasında müzakirə edilmiş və tədris prosesində istifadəsi məqsədamüvafiq hesab edilmişdir. Protokol № 7, 13 mart 2020-ci il.**

**Bakı - 2020**

**Mövzu № 4. Sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərin hüquqlarının və qanuni mənafeələrinin müdafiəsi.**

**PLAN:**

**GİRİŞ**

1. Sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin hüquqlarının və qanuni mənafeələrinin müdafiəsinin anlayışı, forma, üsul və vasitələri.
2. Sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin hüquqlarının və qanuni mənafeələrinin məhkəmə müdafiəsi.
3. Sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin hüquqlarının və qanuni mənafeələrinin məhkəmədənəknar müdafiəsi.

**NƏTİCƏ**

**ƏDƏBİYYAT:**

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 2016. Mad. 60-62.
2. Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosesual Məcəlləsi. Bakı, 2019. Mad. 26, 29, 149-156.
3. “Mediasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının 29 mart 2019-cu il tarixli, 1555-VQ nömrəli Qanunu.
4. «Məhkəmələr və hakimlər haqqında» Azərbaycan Respublikasının 10 iyun 1997-ci il tarixli Qanunu. Mad.19, 42-45.
5. «Notariat haqqında» Azərbaycan Respublikasının 26 noyabr 1999-cu il tarixli Qanunu. Mad. 33, 34, 77.
6. «Beynəlxalq arbitraj haqqında» Azərbaycan Respublikasının 18 noyabr 1999-cu il tarixli Qanunu.
7. İnzibati məhkəmələrin və kommersiya məhkəmələrinin təşkili və “Məhkəmələr və hakimlər haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda dəyişiklik edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikasının 2019-cu il 9 iyul tarixli 1632-VQD nömrəli Qanununun tətbiqi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 19 iyul 2019-cu il tarixli 1325 nömrəli Sərəncamı;
- “Mediasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2019-cu il 29 mart tarixli 1555-VQ nömrəli Qanununun tətbiqi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 3 aprel 2019-cu il tarixli, № 607 nömrəli Fərmanı;
8. ““Mediasiya prosesinin həyata keçirilməsi Qaydası”nın təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 5 sentyabr 2019-cu il tarixli, 385 nömrəli Qərarı;
9. “İnzibati məhkəmələrin və kommersiya məhkəmələrinin təşkili və “Məhkəmələr və hakimlər haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda dəyişiklik edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikasının 2019-cu il 9 iyul tarixli 1632-VQD nömrəli Qanununun tətbiqi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2019-cu il 19 iyul tarixli 1325 nömrəli Sərəncamının icrasının təmin edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 25 iyul 2019-cu il tarixli, № 521s nömrəli Sərəncamı;

10. “Mediasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2019-cu il 29 mart tarixli 1555-VQ nömrəli Qanununun tətbiqi barədə” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2019-cu il 3 aprel tarixli 607 nömrəli Fərmanının icrasının təmin edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 8 aprel 2019-cu il tarixli, № 237s nömrəli Sərəncamı;
11. «Təsərrüfat fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar mübahisələrin həll edilməsi qaydası haqqında» Sazişə qoşulmaq barədə Azərbaycan Respublikasının 10 dekabr 2002-ci il tarixli Qanunu.
- 12.V.Əliyev. Mənəvi zərərin kompensasiyası sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin şərəfinin, ləyaqətinin və işgüzar nüfuzunun mülki-hüquqi müdafiəsinin üsulu kimi. «Azərbaycan Respublikasında dövlət və hüquq quruculuğunun aktual problemləri. Elmi məqalələr məcmuəsi». 21-ci buraxılış. Bakı, «Adiloğlu», 2008., səh.283-288.
- 13.R.Ү.Мəммədov. Коммерсија (sahibkarlıq) hüququ. Bakı, Apostrof, 2015.
14. Гражданский процесс России. Учебник. Под ред. М.Л. Викут. М.: Юристь, 2005. Стр 131-132.
15. Зайцев А.И., Кузнецов Н.В., Савельева Т.А. Негосударственные процедуры урегулирование правовых споров. Саратов, 2000, səh. 17.
16. Коммерческое право зарубежных стран: Учебник / Под ред. В.Ф. Попондопуло. –СПб., изд. Дом С.-Петербур. Гос. ун-та, 2005, səh.448.

## GİRİŞ

Bu mövzuda Sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin hüquqlarının və qanuni mənafeələrinin müdafiəsi haqqında bəhs edilir. Mühazirə mövzusu üç sualdan ibarətdir.

**Birinci sualda**, sahibkarların hüquqlarının və qanuni mənafeələrinin anlayışı verilmiş, onların mülki hüquqi müdafiəsinin üsulları təsbit olunmuşdur.

**İkinci sualda** isə sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin hüquqlarının və qanuni mənafeələrinin məhkəmə müdafiəsindən danışılır. Bu sualda, sahibkar öz hüquqlarının pozulduğunun aşkar edərsə məhkəməyə müraciət etmək, məhkəmə aidiyyəti və məhkəmə baxışı məsələləri təsbit olunub.

**Üçüncü sualda** isə sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin hüquqlarının və qanuni mənafeələrinin məhkəmədənənar müdafiəsindən bəhs edilir. Yəni, sahibkarların öz hüquqlarını pretenziya, medisiya və notariat qaydasında müdafiə edilməsindən bəhs edilir.

### **Sual 1. Sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin hüquqlarının və qanuni mənafeələrinin müdafiəsinin anlayışı, forma, üsul və vasitələri.**

“Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında” AR Qanununun 12-ci maddəsinə əsasən, mülkiyyət və təşkilati-hüquqi formalarından asılı olmayaraq öz fəaliyyətini AR qanunvericiliyinə uyğun surətdə həyata keçirən sahibkarların hüquqlarının və qanuni mənafeələrinin müdafiəsini dövlət təmin edir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası təsbit edir ki, insan və vətən-daş hüquq və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarına layiqli hə-yat səviyyəsinin təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir.

Qüvvədə olan qanunvericilikdə sahibkarların hüquqları və qanuni mənafeələrinin dövlət təminatı kifayət qədər ətraflı təsbit olunub. Sahibkarlıq fəaliyyətini tənzim edən qanunvericilik aktlarına əsasən, dövlət tərəfindən sahibkarlıq fəaliyyətinin subyektlərinə aşağıdakı təminatları müəyyən edir:

1. *sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq hüququ;*
2. *bu fəaliyyət üçün zəruri olan əmlakın əldə edilməsi;*
3. *qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada fəaliyyət sahəsinin azad seçimi;*
4. *əmlak, istehsal olunan məhsul və gəlirlər üzərində sərəncam verilməsi;*
5. *ayrı-ayrı müəssisələrin və ya birliklərin inhisar fəaliyyətinin təsirindən müdafiəsi;*
6. *məhsulun realizəsinin forma və vasitələri, qiymətləndirmə ilə bağlı məsələlərin həll edilməsi hüququ;*
7. *işçilərin ştatını müstəqil müəyyən etmək hüququ.*

Həmçinin, dövlət vətəndaşlara sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün də geniş imkanlar yaradır. Sahibkarlar bütün banklarda, o cümlədən valyuta birjalarında müqavilə əsasında valyuta vasitələrini azad şəkildə almaq və satmaq hüququna malikdirlər. Sahibkarlar şərəf, ləyaqət və işgüzar nüfuzun müdafiəsi hüququna malikdirlər. Sahibkarların fəaliyyətinə dövlətin müdaxiləsinə yalnız qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada yol verilir.

Rus hüquqşünası V.S. Anoxinin fikrincə, sahibkarların hüquqlarının və qanuni müraqlarının müdafiəsi hüququn əsas funksiyalarından biridir.<sup>1</sup> Sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərin hüquqlarının və qanuni mənafeələrinin müdafiəsinin əhəmiyyətini qeyd edən bəzi müəlliflər hesab edirlər ki, hüquqların müdafiəsi bir tərəfdən müvafiq şəxsin əsas subyektiv hüquqlarından biri kimi çıxış edir, digər tərəfdən isə bu hüququn realizəsi tabeçilik xarakteri daşıyır.<sup>2</sup>

Sahibkarlar müstəqil şəkildə öz konstitusion hüquq və azadlıqlarından, o cümlədən müdafiə hüququndan istifadə edirlər. Sahibkarların hüquqlarının və

<sup>1</sup> Анохин В.С. Предпринимательское право. М.: «Владос», 2003, səh. 170.

<sup>2</sup> Предпринимательское право Российской Федерации. Отв. ред. Е.П.Губин, П.Г. Лахно. М.: Юристь, 2004, səh.946.

maraqlarının dövlət müdafiəsindən o zaman söhbət gedə bilər ki, bu hüquq və maraqlar hüquqazidd şəkildə pozulsun.

Sahibkarların maraqlarının və hüquqlarının müdafiəsinin hüquqi mexanizmlərinin ümumi xarakteristikası şərti olaraq hüquqi təhlükəsizliyin təmin edilməsinin **daxili** və **xarici** tədbirlər sisteminə bölünür.

Hüquqi təhlükəsizliyin **daxili tədbirlərinə** – hüquq, maliyyə şöbələrinin nəzarəti, təhsil və mühafizə xidmətlərinin fəaliyyəti aiddir. **Xarici tədbirlər** isə – hüquq mühafizə orqanlarına (prokurorluq, polis, vergi, gömrük orqanlarına, məhkəmələrə və kommərsiya məhkəmələrinə) müraciət edilməsini nəzərdə tutur.

Qüvvədə olan müasir qanunvericilik sahibkarların hüquqlarının müdafiəsini nizama salan kifayət qədər forma, üsul və vasitələri təsbit edir. Sahibkarların hüquqlarının müdafiəsi **üsulu** dedikdə, qanunla müəyyən edilmiş məcburi xarak-terli maddi – hüquqi və prosessual tədbirlər başa düşülür. Bu tədbirlər vasitəsilə sahibkarların pozulmuş (mübahisələndirilmiş) hüquqları bərpa (etiraf) olunur və qanunu pozan şəxsə hüquqi təsir tədbirləri həyata keçirilir.

A.P.Verşininin fikrincə, qanunvericilik – müdafiə üsullarının hüquqi tənzimlənməsinin əsas mənbəyidir.<sup>3</sup> Azərbaycan Respublikasının qanunverici liyində sahibkarların hüquqlarının və qanuni mənafeələrinin müdafiəsi üsulları öz təsbitini tapmışdır.

Hüquq ədəbiyyatlarında, habelə qanunvericilik aktlarında hüquqların müdafiəsi üzrə hərəkətlər “növlər” və “metodlar”, müdafiə “tədbirləri”, “vasitələri” və “formaları” terminlərdən istifadə olunur. “Müdafiənin növləri” anlayışından istifadə edilməsi A.P. Verşininə görə səhv hesab oluna bilməz, lakin bu termin konkretliyi ifadə etmir və bu səbəbdən “növlər” termininin müdafiə üsullarının təsnifatı üçün istifadə edilməsi daha doğru olardı.<sup>4</sup> M.İ. Braçinskiyin məsul redaktoru olduğu “Rusiya Federasiyasının Mülki Məcəlləsinin birinci hissəsinin kommentariyası”nda qeyd olunur ki, Rusiya Federasiyası Mülki Məcəlləsinin 12-ci maddəsində sadalanan metodlarla yanaşı, əgər qanunda birbaşa göstəriş varsa digər müdafiə metodlarından istifadə oluna bilər”.<sup>5</sup> Bu məqamda A.P. Verşinin haqlı olaraq qeyd edir ki, “metod” terminindən istifadə olunması heç də doğru deyil, çünki metod – hər hansı üsul və vasitələrin məcmusudur”.<sup>6</sup>

Sahibkarlar şərəf, ləyaqət və işgüzar nüfuzun müdafiəsi hüququna malikdirlər. Sahibkarların fəaliyyətinə dövlətin müdaxiləsinə yalnız qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada yol verilir.

Sahibkarlar müstəqil şəkildə öz konstitusion hüquq və azadlıqlarından, o cümlədən müdafiə hüququndan istifadə edirlər. Sahibkarların hüquqlarının və

<sup>3</sup> Вершинин А.П. Выбор способа защиты гражданских прав. СПб., 2000, сәһ. 15.

<sup>4</sup> Вершинин А.П. Выбор способа защиты гражданских прав. СПб., 2000, сәһ. 32.

<sup>5</sup> Комментарий части первой Гражданского кодекса российской Федерации // Под ред. М.И.Брагинского и др. М. 1995, сәһ. 67.

<sup>6</sup> Вершинин А.П. Выбор способа защиты гражданских прав. СПб., 2000, сәһ. 32.

maraqlarının dövlət müdafiəsindən o zaman söhbət gedə bilər ki, əgər bu hüquq və maraqlar hüquqazidd şəkildə pozulsun.

Sahibkarların maraqlarının və hüquqlarının müdafiəsinin hüquqi mexanizmlərinin ümumi xarakteristikası şərti olaraq hüquqi təhlükəsizliyin təmin edilməsinin daxili və xarici tədbirlər sisteminə bölünür.

Hüquqi təhlükəsizliyin daxili tədbirlərinə – hüquq, maliyyə şöbələrinin nəzarəti, təhsil və mühafizə xidmətlərinin fəaliyyəti aiddir. Xarici tədbirlər isə – hüquq mühafizə orqanlarına (prokurorluğa, polis, vergi, gömrük orqanlarına, məhkəmələrə və kommersiyaməhkəmələrinə) müraciət edilməsini nəzərdə tutur.

Sahibkarlıq fəaliyyətində hüquqların və qanuni maraqların müdafiəsini – pozulmuş və ya mübahisələndirilmiş hüququn bərpası üçün hüquq mühafizə xarakterli tədbirlərin tətbiq edilməsi imkanını hüquqi və fiziki şəxslərə verilməsi kimi nəzərdən keçirmək lazımdır.

**Müdafiə hüququnun məzmunu aşağıdakılardan ibarətdir:**

1. Öz hüquqlarının müdafiəsi üçün sahibkarların müstəqil şəkildə tətbiq edə biləcəyi kompleks hüquq mühafizə tədbirləri;
2. Hüquq pozuntusunu törədənə müxtəlif növlü bilavasitə tədbirlərin tətbiqi;
3. Dövlət məcburetmə kompleks tədbirlərinin tətbiqi.

**Maddi-hüquqi məzmununda müdafiə hüququ konkret şəxsə bir sıra imkanlar verir:**

1. Özünümüdafiə hüququ;
2. Əməli təsir tədbirlərindən istifadə etmək hüququ;
3. Məcburi dövlət xarakterli tədbirlərin tətbiqi üçün səlahiyyətli dövlət orqanlarına müraciət etmək hüququ.

**Müdafiə hüququnun prosessual mənada məzmunu isə aşağıdakılardan ibarətdir:**

1. Müqavilə qaydasında iqtisadi mübahisələrin və ixtilafların həll edilməsi üçün səlahiyyətli orqanın müəyyən edilməsi;
2. Öz pozulmuş hüquq və maraqlarının müdafiəsi üçün səlahiyyətli orqana müraciət edilməsi imkanının realizəsi.

Sahibkarların hüquqlarının və maraqlarının müdafiəsi konstitusion təminatların geniş spektrinə əsaslanır. Bu təminatlar əksər hallarda ümumi xarakter daşıyır və bütün vətəndaşlara aiddir.

Sahibkarların hüquqlarının və qanunla qorunan maraqların müdafiəsi qanunla müəyyən edilmiş qaydada, yəni müdafiənin müvafiq forma və vasitələrin tətbiqi vasitəsilə həyata keçirilir.

Qüvvədə olan müasir qanunvericilik sahibkarların hüquqlarının müdafiəsini nizama salan kifayət qədər forma, üsul və vasitələri təsbit edir.

1. Sahibkarların hüquqlarının müdafiəsi üsulu dedikdə qanunla müəyyən edilmiş məcburi xarakterli maddi – hüquqi və prosessual tədbirlər başa düşülür. Bu tədbirlər vasitəsilə sahibkarların pozulmuş (mübahisələndirilmiş) hüquqları bərpa (etiraf) olunur və qanunu pozan şəxsə hüquqi təsir tədbirləri həyata keçirilir.

2. Qanunvericilikdə bu və ya digər münasibətlərə təsir edən, müdafiənin konkret üsulları təsbit olunub. Qeyd edək ki, RF-nin Mülki Məcəlləsinin 12-16-cı maddəsində mülki hüquqların müdafiəsinin üsulları təsbit olunmuşdur. Lakin, AR-nın Mülki Məcəlləsində isə ayrı-ayrı normalarda təsbit olunub ki, onları heç bir məhdudiyət qoyulmadan sahibkarlıq fəaliyyəti sahəsinə şamil etmək olar.

**Mülki hüquqların müdafiəsi aşağıdakı üsullarla həyata keçirilir:**

- **hüququn tanınması.** Məsələn müəllifliyə əmtəə nişanına, xidmət nişanına, firma adına hüququn tanınması müasir dövrdə təsərrüfat münasibətlərinin daha çox müxtəlif və mürəkkəb olduğundan mülki hüquqların müdafiəsinin bu üsulunun əhəmiyyəti kəskin surətdə artmağa başladı. Məsələn, özəlləşdirmə zamanı daşınmaz əmlak ilə bağlı qaçılmaz olan mübahisələr.

- **hüququn pozulduğu ana qədər mövcud olan vəziyyətin bərpa edilməsi və hüququ pozan və yaxud onun pozulmasına təhlükə yaradan hərəkətlərin qarşısını alma** – hüququn, pozulduğu ana qədər mövcud olan vəziyyətin bərpa edilməsi şəxsin öz hüquqlarının tanınması ilə yanaşı, həm də onları tam həcmdə bərpa etməsini tələb etmək hüququna malikdir. Məsələn, müəssisə qanusuz olaraq zəbt etdiyi yeri, bu yerin mülkiyyətçisinin tələbi ilə azad edilməsi, pul və əmtəələrin qaytarılması və s.

Hüququ pozan və ya onun pozulması üçün təhlükə yaradan hərəkətlərin qarşısını almaq üsulu hüququ pozulduğu ana qədər mövcud olan vəziyyətin bərpa edilməsi üsulu ilə əhəmiyyətinə görə sıx bağlıdır. Düşünürük ki, hüququn pozulduğu ana qədər mövcud olan vəziyyəti yalnız bu hüququ pozan hərəkətlərin qarşısını almaqla yolu ilə bərpa edilməsilə bağlı nəticə səhv olardı. Məsələ ondadır ki, bəzən tərəflər əvvəlki vəziyyəti könüllü şəkildə bərpa edirlər. Məsələn, BEST maqazini (sifarişçi) ilə tikinti şirkəti (podratçı) yardımçı sahələrin yenidən planlaşdırılmasından imtina edilməsi haqqında qarşılıqlı razılığa gələrək göstərilər ki, podratçı həmin sahənin əvvəlki vəziyyətini bərpa edir, ona ödənilən avans məbləğini qaytarır, sifarişçinin isə heç bir əmlak tələbi olmayacaq. Başqa bir misal, komissioner realizə üçün alınmış surətçixarma avadanlıqlarına komitentə qaytarır.

Əvvəlki vəziyyətin bu cür bərpası mümkün olmadığı hallarda qanun hüququ pozan hərəkətin qarşısının alınmasına imkan verir. Qarşısını alma forması müxtəlif ola bilər: hər-hansı hərəkətlərin həyata keçirilməsinə məcbur etmə (podrat müqaviləsinin vaxtını uzatmaq) Sahibkarların hüquqlarının müdafiəsi üsulu kimi qarşılınma kömək üçün müvafiq səlahiyyətli orqana müraciət etməkdə ifadə olunur. Yalnız hüquqa real şəkildə pozan hərəkətlər deyil, həm də bu hüququn pozulmasına təhlükə yaradan şəraitin də qarşısı alınır. Məsələn, icarəyə verilmiş əmlakdan təyinatı üzrə istifadə etməyən icarəsi əmlak üçün təhlükə yarada bilər. Belə hərəkətlərin qarşısının alınmasını icarəyəverən tələb edə bilər. Başqa sözlə desək, qarşılınma vasitəsi ilə icarəverənin əmlak hüquqları müdafiə olunur;



- **öhdəliklərin natura şəklində icrasının məcburiliyi.** Bu üsul ümumi yerli iqtisadi və münsiflər məhkəmələrinə müraciət edilməsini nəzərdə tutur. Natura şəkilində icra - müəyyən hərəkətlərin edilməsidir: məsələn kommersiyaməhkəməsi dəbbə pulunun ödənilməsindən asılı olmayaraq malların göndərilməsi vəzifəsini mal göndərənün üzərinə, keyfiyyətsiz əşyanın keyfiyyətəliyinə dəyişdirilməsi vəzifəsini isə satıcının üzərinə qoya bilər;

- **özünümüdafiə.** Bu üsul mülki qanunvericilikdə bir yenilikdir. 1964-cü il Mülki Məcəlləsində bu instituta rast gəlinmir. Özünümüdafiə AR MM-in 565-ci maddəsində təsbit olunmasına baxmayaraq, bu maddədə o «özünəyardım» kimi adlandırılmışdır. Özünümüdafiə qanunvericilikdə anlayış verilməsə də, hüquq ədəbiyyatlarında verilən anlayışı ümumiləşdirib aşağıdakı kimi təqdim edirik: Müdafiə üsulu kimi özünümüdafiə dedikdə, səlahiyyətli şəxsin öz şəxsi və ya əmlak hüquqlarının və yaxud mənafeyinin qorunmasına yönələn, qanunla qadağan edilməyən faktiki xarakterli hərəkətlər etməsi başa düşülür. Özünümüdafiə aşağıdakı şərtlərə əməl olunmaqla həyata keçirilə bilər:

1. özünümüdafiə yalnız qanunla qadağan edilməyən hərəkətlərin vasitəsilə həyata keçirilə bilər. Bu üsul qanunla müəyyən edilmiş qaydada şəxsin öz hüquqlarının müdafiəsi üçün tətbiq etdiyi istənilən tədbirlər nəzərdə tutur.

2. özünümüdafiə hərəkətləri qanuna, ictimai qaydaya və əxlaqa zidd olmamalı, hamılıqla qəbul edilən qaydada uyğun gəlməlidir.

3. Ətrafdakıların həyat və sağlamlığına təhlükə törətməməli, digər şəxslərin hüquq və qanunla qorunması mənafeyinə xələl gətirməməli və onları məhdudlaşdırmamalıdır. Məsələn, sahibkar müəssisənin ərazisini cinayətkar qəsdlərdən qorunması üçün hasarları elektrik cərəyanına birləşdirmək yolu ilə əhatə edib. Kənd təsərrüfatı məhsullarını istehsal edən sahibkar alma bağlarını mühafizə etmək üçün yırtıcı heyvanlardan istifadə edir.

4. Şəxsin hüquqların müdafiəsi hüquq pozuntusuna mütənasib olmalıdır. İnsanların həyatına təhlükə yaradan üsullarla öz əmlakının müdafiəsi yol verilməzdir (məsələn, nəqliyyat vasitəsini oğurlayan (qaçıran), mənzildən əşyaları oğurlayan azyaşlıya odlu silahdan atəş açmaq). Şəxsin bu hərəkəti hüquq pozuntusuna mütənasib deyildir.

- Mübahisə edilən əqdlərin etibarsız hesab edilməsi və onların etibarsızlığı nəticələrinin tətbiq olunması, puç əqdlərin etibarsızlığı nəticələrinin tətbiq edilməsi;

- Mənəvi ziyanın kompensasiyası. Bu üsul mülki müdafiə üsullarından biridir. Mənəvi ziyan qeyri-maddi, qeyri-əmlak zərəri hesab edilir. Bu üsul yalnız fiziki şəxslərə tətbiq edilir. Hüquqi şəxslərə münasibətdə isə mənəvi ziyanın kompensasiya edilməsi üsulundan istifadə olunmur.

Sahibkarlar öz hüquqlarını qanunla müəyyən edilmiş qaydada digər üsullarla da həyata keçirə bilər. Amma tətbiq olunan bu üsullar qanuna, ictimai qaydaya və əxlaq normalarına zidd olmamalıdır.

**Sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin hüquqlarının müdafiəsi vasitələri.**

1. Maddi hüquqi vasitələr. Bu vasitələr müxtəlif meyarlara görə (hüquqların müdafiəsinin növündən, arakterindən, şərtlərindən asılı olaraq) fərqlənirlər. Məqsədinə görə maddi-hüquqi vasitələr qarşısılınma, bərpaedici və cərimə vasitələrinə bölünür.

**Qarşısılınma vasitələrinə** - ziyan vuran və ya neqativ nəticələrin yaranmasına və yaxud da belə nəticələrin yaranmasına təhlükə yaradan hüquqazidd hərəkətlərin məcburi dayandırılması ilə bağlı hərəkətlər aiddir.

Hüququn pozulduğu ana qədər mövcud olan vəziyyətin bərpa edilməsi və subyektlərin müəyyən hüquqlarının tanınmasına yönələn vasitələr **bərpaedici hərəkətlərə** aiddir. **Bərpaedici hərəkətlərə aşağıdakılar aiddir:**

- hüququn tanınması;
- mübahisələndirilən əqdin etibarsızlığının tanınması və onun etibarsız nəticələrinin tətbiqi;

- mənəvi ziyanın kompensasiyası və vurulmuş ziyanın ödənilməsi;

Hüquqazidd davranışa görə hüququ pozan şəxsə normativ qaydada müəyyən edilmiş sanksiyaların tətbiqinə yönələn vasitələr cərimə vasitələrinə aiddir. Bura aiddir: dəbbə pulunun, digər şəxsin pul vəsaitlərindən istifadəyə görə faizlərin tutulması, müsadirə və s.

**Prosessual vasitələr.** Bu vasitələr hüquqi əhəmiyyətli faktların və hüquqların müəyyən edilməsi, tanınması və ya təsdiq edilməsi, o cümlədən hüquq münasibətləri subyektlərinin pozulmuş qanuni maraqlarının bərpa edilməsi məqsədilə aidiyyəti orqanlarının qanunvericiliklə müəyyən edilmiş səlahiyyətlərini aktların dərc etdirilməsi yolu ilə realizəsini nəzərdə tutur.

### **1-ci sual üzrə nəticə**

Birinci sualda sahibkarların hüquqlarının və qanuni mənafələrinin müdafiəsinin anlayışı, onların forma, üsul və vasitələri təhlil olundu. Qeyd olundu ki, məqsədinə görə hüquqi vasitələr maddi və prosessual-hüquqi vasitələrə bölünür. Eyni zamanda, maddi-hüquqi vasitələr qarşısılınma, bərpaedici və cərimə vasitələrinə bölünür. Bunların izahı da 1-ci sualda verildi.

## **Sual 2. Sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin hüquqlarının və qanuni mənafeələrinin məhkəmə müdafiəsi.**

Birinci sualda qeyd etdik ki, sahibkarların hüquqlarının müdafiəsi məhkəmə formasında həyata keçirilir. Sahibkarların hüquqlarının müdafiəsinin məhkəmə forması dedikdə – pozulmuş və ya mübahisələndirilmiş hüquqların mühafizəsi üzrə dövlət orqanlarının fəaliyyəti başa düşülür. Hüquqazidd hərəkətlərlə hüququ və qanuni maraqları pozulmuş şəxs bu hüquq pozuntusunun qarşısının alınması və pozulmuş hüququn bərpa edilməsi üçün zəruri tədbirləri tətbiq edilməsinə səlahiyyətli olan dövlət və ya digər orqanların müdafiə olunması ilə əlaqədar müraciət edir. Pozulmuş və ya mübahisələndirilmiş hüququn bərpasını təmin edən məhkəmə müdafiəsini kommersiyaməhkəmələri, münisflər məhkəmələri və beynəlxalq kommersiya kommersiyaməhkəmələri həyata keçirir. Sahibkarların hüquqlarının müdafiəsi əsasən kommersiyaməhkəmələri vasitəsilə həyata keçirilir.

**Mülki Prosesual Məcəllənin 26-cı maddəsinə əsasən,** Sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olan mübahisələrə (kommersiya mübahisələrinə) dair işlərə mülki məhkəmə icraatı qaydasında kommersiya məhkəmələri baxır. Kommersiya məhkəmələri Mülki Prosesual Məcəllənin 40-5-ci fəslində nəzərdə tutulmuş işlərə, habelə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə əlaqədar olduqda Mülki Prosesual Məcəllənin 35-ci və 40-2-ci fəsilərində nəzərdə tutulmuş işlərə və qanunla onların səlahiyyətlərinə aid edilən digər işlərə də baxırlar.

Bildiyimiz kimi, Azərbaycan Respublikasında ədalət mühakiməsi məhkəmələr tərəfindən həyata keçirilir. Azərbaycan Respublikasında ədalət mühakiməsini həyata keçirən və Azərbaycan Respublikasının məhkəmə sistemində daxil olan aşağıdakı məhkəmələr həyata keçirir: rayon (şəhər) məhkəmələri, ağır cinayətlərə dair işlər üzrə Azərbaycan Respublikasının məhkəməsi, Ağır Cinayətlərə Dair İşlər Üzrə Naxçıvan MR-nın məhkəməsi; hərbi məhkəmələr; kommersiya məhkəmələri; inzibati məhkəmələr; Naxçıvan MR-nın Ali Məhkəməsi; apellyasiya məhkəmələri; Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi.

Bu təsnifata diqqət yetirsək bizə aydın olar ki, ədalət mühakiməsini həyata keçirən məhkəmələr sırasında kommersiya məhkəmələri də özünəməxsus yer tutur. Belə ki, «Məhkəmələr və hakimlər haqqında» Azərbaycan Respublikasının 10 iyun 1997-ci il tarixli Qanununda kommersiya məhkəmələri, onun səlahiyyətləri, təşkili və tərkibi barədə müddəalar təsbit olunub. Yerli kommersiyaməhkəməsi birinci instansiya məhkəməsi kimi qanunla səlahiyyətlərinə aid edilmiş iqtisadi mübahisələrə dair işlərə baxır. Kommersiya məhkəməsi Azərbaycan Respublikasının inzibati ərazi vahidləri və ya azad iqtisadi zonalar üzrə təşkil olunur. Kommersiya məhkəməsi sədrdən və hakimlərdən ibarətdir. Tərkibində 6 və daha çox hakim olan kommersiya məhkəməsində sədr müavini vəzifəsi təsis edilir.

Azərbaycan Respublikasının ərazisində aşağıdakı kommersiya məhkəmələri fəaliyyət göstərir:

1. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Kommersiya Məhkəməsi;
2. Bakı Kommersiya Məhkəməsi;
3. Gəncə Kommersiya Məhkəməsi;
4. Sumqayıt Kommersiya Məhkəməsi;
5. Şirvan Kommersiya Məhkəməsi;
6. Şəki Kommersiya Məhkəməsi.

Sahibkar öz pozulmuş və ya mübahisələndirilmiş hüququnun müdafiəsi üçün kommersiya məhkəməsinə müraciət edir. Bu müraciət **iddia** adlanır. Belə ki, iddia pozulmuş hüququn müdafiəsi üçün məhkəməyə edilən müraciətdir. Sahibkarlıq fəaliyyətinin subyektivi öz pozulmuş və ya mübahisələndirilmiş hüququnun və qanuni mənafelərinin müdafiəsi üçün kommersiya məhkəməsinə **iddia ərizəsi ilə** müraciət edir.

**İddia** – pozulmuş hüququn müdafiəsi üçün məhkəməyə edilən müraciətdir. Qeyd etmək lazımdır ki, iddia – mülki prosessual hüququn ən mürəkkəb institutlarından biridir. Hüquq elmində iddianın anlayışına yanaşmalar birmənalı deyil. Bəzi müəliflər iddianın iki müstəqil anlayışını fərqləndirirlər: maddi-hüquqi mənada iddia və prosessual mənada iddia. M.A.Qurviçin və N.B. Zeyder fikrincə, maddi –hüquqi mənada iddia – maraqlı şəxsin subyektiv hüquqların və qanuni maraqlarının pozulmasının dayandırılması haqqında cavabdehə yönəltdiyi tələbdir, prosessual mənada iddia isə maraqlı şəxsin mübahisəli subyektiv mülki hüquqların və ya qanunla qorunan maraqların müdafiəsi haqqında tələbi ilə məhkəməyə müraciətidir.<sup>7</sup>

A.F. Kleynman, A.A. Dobrovolskiy və başqaları isə iddianı iki tərəfi olan vahid anlayış kimi nəzərdən keçirirlər: prosessual və maddi-hüquqi. Onların fikrincə, hüquqlarının və qanunla qorunan mənafelərinin müdafiəsi üçün iddiaçının məhkəməyə irəli sürdüyü tələb – iddianın prosessual tərəfidir, iddiaçının cavabdehə irəli sürdüyü tələb isə iddianın maddi-hüquqi tərəfidir.<sup>8</sup> Bu məsələyə münasibətini bildirən M.L.Vikut qeyd edir ki, “iddianın anlayışı necə müəyyən olunursa olsun hüquqşünasların da, qanunvericinin də fikirləri bir yerdə kəşişir: iddia icraatı varsa, iddia da var. İddianın verilməsi – iddia icraatının başlanılması üçün əsasdır”.<sup>9</sup> Hesab edirik ki, ikinci mövqenin müəlliflərinin fikirləri daha əsaslıdır. Belə halda, iddianın elementlərini nəzər yetirmək lazımdır. İddianın əsas elementlərindən biri onun predmetidir. İddianın predmetini – mübahisəli hüquq münasibətindən yaranan iddiaçının cavabdehə qarşı irəli sürdüyü maddi-hüquqi tələbidir.

İddianın verilməsi MPM-in 149-cu maddəsinin tələblərinə riayət etməklə iddia ərizəsinin yazılı şəkildə kommersiyaməhkəməsinə təqdim olunması yolu ilə həyata keçirilir. İddia ərizəsində iddiaçı digər şəxsə qarşı, yəni cavabdehə

<sup>7</sup> Гурвич М.А. Учение об иске (состав, виды). М., 1981. С. 5-11; Елисейкин П.Ф. Предмет судебной деятельности в советском гражданском процессе. Автореф. дис. д-ра юрид. наук. Л., 1974. С. 9;

<sup>8</sup> Клейнман А.Ф. Советский гражданский процесс. М., 1954. С. 147; Добровольский А. А., Иванова С.А. Основные проблемы исковой формы защиты права. М., 1979, сәһ. 18–19;

<sup>9</sup> Гражданский процесс России. Учебник. Под ред. М.Л. Вилкут. М.: Юрист, 2005. Стр 131-132.

qarşı öz tələblərini irəli sürür. İddianın verilməsi AR MPM-in 149-cu maddəsinin tələblərinə riayət etməklə iddia ərizəsinin yazılı şəkildə kommersiya məhkəməyə təqdim olunması yolu ilə həyata keçirilir. Qanunvericilikdə göstərilmiş qaydada tərtib olunan iddia ərizəsi məhkəmə tərəfindən icraata qəbul edilmir və baxılmır. İddia ərizəsində maraqlı şəxs (iddiaçı) digər şəxsə qarşı (cavabdeh) öz tələblərini irəli sürür.

AR MPM-in 149-cu maddəsinə əsasən, iddia ərizəsində iddiaçı aşağıdakıları göstərməlidir:

- *ərizənin verildiyi məhkəmənin adı;*
- *işdə iştirak edən şəxslərin adları, onların poçt ünvanları;*
- *iddiaçının və ya ərizəçinin tələbi, onların öz tələblərini əsaslandırmaqları hallar, iddia bir neçə cavabdehə verildikdə isə onların hər birinə qarşı yönələn tələb;*
- *müqavilə ilə və ya həmin kateqoriya işlər üçün qanunla bu, nəzərdə tutulmuşsa, cavabdehlə mübahisənin məhkəməyə qədər (pretenziya) qaydada nizama salınmasına riayət edilməsinə dair məlumat;*
- *ərizəyə əlavə edilən sənədlərin siyahısı.*

İddia ərizəsini tərtib edən iddiaçı AR MPM-in 150-ci maddəsinə əsasən, aşağıda göstərilən sənədləri iddia ərizəsinə əlavə etməlidir:

- *cavabdehlərin və üçüncü şəxslərin sayına görə iddia ərizəsinin surətləri;*
- *dövlət rüsumunun ödənilməsi haqqında sənəd;*
- *nümayəndənin səlahiyyətlərini təsdiq edən etibarnamə və ya digər sənəd;*
- *işdə iştirak edən digər şəxslər tərəfindən iddia ərizəsinin surətinin və ona əlavə edilmiş sənədlərin alınması haqqında sənəd;*
- *iddiaçının öz tələblərini əsaslandırıdığı hallara dair sənədlər, əgər bu sənədlərin surətləri cavabdehlər və üçüncü şəxslərdə yoxdursa, onlara verilmək üçün bu sənədlərin surətləri;*
- *onun mübahisələndirildiyi halda, normativ aktın mətni;*
- *müqavilə ilə və ya həmin kateqoriya mübahisələr üçün qanunda bu nəzərdə tutulmuşsa, cavabdehlə mübahisənin məhkəməyə qədər və ya pretenziya qaydasında nizama salınmasına riayət edilməsini təsdiq edən sənəd.*

Onu da qeyd edək ki, iqtisadi mübahisələrdə iddia ərizəsinin surəti və ona əlavə olunmuş sənədlərin iddiaçı tərəfindən cavabdehə göndərilməsi təmin edilir. Əgər iddia ərizəsini, onun daxil olmasından **2 həftə müddətində** məhkəmə qaytarmayıbsa və ya onu qəbul etməkdən imtina etməyibsə, qəbul edilmiş sayılır. AR MPM-in 12-ci maddəsinə müvafiq olaraq, iqtisadi mübahisələrə birinci instansiya məhkəmələrində hakim tərəfindən təkbaşına baxılır. Apellyasiya qaydasında işlərə sədrlik edənin və digər iki hakimin, kassasiya qaydasında isə sədrlik edənin iki və ya daha çox hakimin iştirakı ilə baxılır.

MPM-in 172-ci maddəsinə müvafiq olaraq ərizə məhkəməyə daxil olduğu vaxtdan sonra 3 aydan gec olmayan müddətdə işə baxılmalı və həmin işin həllinə dair qətnamə və ya qərarad çıxarılmalıdır. Hakim qətnaməni qəbul

etdikdən və imzaladıqdan sonra məhkəmə iclas zalına qayıdır, qətnaməni elan edir, qətnamənin məzmununu, ondan şikayət etmə qaydası və müddətini izah edir.

İnzibati-İqtisadi məhkəmənin qətnaməsindən şikayət verilməmişdirsə, qəbul edildiyi gündən 1 ay keçdikdən sonra qanuni qüvvəyə minir. Tərəflərdən biri kommersiyaməhkəməsinin qəbul etdiyi qətnamə ilə razılaşmadıqda, həmin qətnamədən, onun rəsmi qaydada verildiyi gündən 1 ay müddətində apellyasiya şikayəti verə bilər. Apellyasiya şikayəti və ona əlavə olunan yazılı sənədlər işdə iştirak edən şəxslərin sayına görə işə baxmış kommersiyaməhkəməsinə təqdim olunur.

Apellyasiya şikayəti kommersiyaməhkəməsi tərəfindən MPM-in 367-ci maddəsinin tələblərinə uyğunluğunu yoxlanılır və əgər apellyasiya şikayətində MPM-in 363-cü maddəsində göstərilən hallar aşkar olunmayıbsa 7 gün müddətində Apellyasiya instansiyası məhkəməsinə göndərilir (Apellyasiya məhkəməsində İnzibati-İqtisadi məhkəməsindən verilən şikayətlərə İqtisadi mübahisələrə dair işlər üzrə kollegiyada baxılır).

MPM-in 366-cı maddəsinə müvafiq olaraq, Apellyasiya instansiyası məhkəməsi iş məhkəməyə daxil olduğdan sonra 15 gün müddətində apellyasiyanın mümkünlüyünü yoxlayır və apellyasiya mümkünlüyü üzrə məhkəmə qərarı çıxarır.

Apellyasiya instansiyası məhkəməsində işə, onun məhkəməyə daxil olduğu gündən 3 ay müddətində baxılmalı və müvafiq məhkəmə aktı qəbul edilməlidir.

MPM-in 385-ci maddəsində məhkəmə qətnaməsinin apellyasiya qaydasında ləğv olunması əsasları təsbit olunmuşdur. Onlar aşağıdakılardır;

- maddi hüquq normalarının və ya prosessual hüquq normalarının pozulması və ya düzgün tətbiq edilməməsi;
- məhkəmənin gəldiyi nəticə üçün mühüm əhəmiyyəti olan bütün faktiki halların aydınlaşdırılmaması;
- birinci instansiya məhkəməsi tərəfindən müəyyən edilmiş, iş üçün əhəmiyyəti olan halların sübut edilməməsi;
- birinci instansiya məhkəməsinin qətnamədə göstərilmiş nəticələrinin işin hallarına uyğun gəlməməsi.

Apellyasiya instansiyası məhkəməsi işə mahiyyəti üzrə baxır və qətnamə qəbul edir. Apellyasiya instansiyası məhkəməsinin qətnaməsindən şikayət verilməmişdirsə, qəbul edildiyi gündən 2 ay keçdikdən sonra qanuni qüvvəyə minir. Apellyasiya məhkəmələrinin Kommersiya Kollegiyasının və Naxçıvan MR Ali Məhkəməsinin Kommersiya Kollegiyasının qətnamə və qərarlarından şikayət verilə bilər. Apellyasiya instansiyası məhkəməsinin qətnaməsindən işdə iştirak edən şəxslərə qətnamənin rəsmi qaydada verildiyi gündən 2 ay müddətində verilə bilər. Kassasiya şikayəti yazılı formada apellyasiya instansiyası məhkəməsi vasitəsilə verilir. Apellyasiya instansiyası məhkəməsi kassasiya şikayətini MPM-in 407-ci maddəsinin tələblərinə

uyğunluğunu yoxlayır və 7 gün müddətində kassasiya instansiyası məhkəməsinə göndərir.

İşlə birlikdə daxil olmuş kassasiya şikayətinə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Kommersiya Kollegiyasında şikayətin daxil olduğu gündən 2 ay müddətində baxılır. Kassasiya instansiyası məhkəməsinin qərarı qəbul edildiyi andan qüvvəyə minir.

Eyni zamanda onu da qeyd edək ki, mülki prosessual qanunvericiliyinə əsasən, Azərbaycan Respublikasında xarici məhkəmələrin və arbitracların qətnamələri tanınır və icra olunur. Belə ki, MPM-in 463-cü maddəsinə əsasən xarici dövlətlərin məhkəmələrinin və arbitraclarının qətnamələri dedikdə, mülki işlər və iqtisadi mübahisələr üzrə qətnamələr, cinayət işləri üzrə hökmlərin cinayət nəticəsində vurulmuş ziyanın ödənilməsi barədə hissələri, arbitrac məhkəmələrinin qətnamələri, habelə xarici dövlətlərin digər aktları başa düşülür.

Xarici dövlət məhkəmələri və arbitraclarının qətnamələrinin məcburi qaydada icra olunması və tanınması barədə ərizələrə Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi baxır.

Aşağıdakı hallarda məhkəmənin qətnaməsini məcburi qaydada icra etməkdən imtina etməsinə yol verilir.

1. İşə baxılması Azərbaycan Respublikası məhkəməsinin müstəsna səlahiyyətinə aiddirsə;

2. İşdə iştirak edən şəxs işə baxılması barədə bildirişin vaxtında və lazımı qaydada ona verilməməsi nəticəsində prosesdə iştirak etmək imkanından məhrum olmuşsa;

3. Eyni tərəflər arasında eyni predmetə dair və eyni əsaslar üzrə Azərbaycan Respublikası məhkəmələrinin qanuni qüvvəyə minmiş qətnaməsi varsa və ya digər dövlətin məhkəməsində iş qaldırılmazdan əvvəl Azərbaycan Respublikası məhkəmələrinin icraatında eyni şəxslər arasında, eyni predmet barəsində və eyni əsaslar üzrə qaldırılmış iş varsa;

4. Qətnamə, ərazisində həmin qətnamə çıxarılan dövlətin qanunvericiliyi üzrə qanuni qüvvəyə minməmişsə;

5. Qətnamənin icrası Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin əsas prinsipləri və suverenliyi ilə ziddiyyət təşkil edirsə;

6. Xarici dövlətin əlaqələri təmin olunmursa.

Xarici dövlətin arbitrac məhkəməsinin qətnaməsinin icrasını və tanınmasını bildirən hüquqi və fiziki şəxs, arbitrac qətnaməsinin əslini və ya onun təsdiq edilmiş surətini, habelə arbitrac sazişinin əslini və onun surətini təqdim etməyə borcludurlar. Əgər arbitrac məhkəməsinin qətnaməsi və ya saziş xarici dildədirsə tərəflər bu sənədlərin Azərbaycan dilinə təsdiq edilmiş təcrüməsini təqdim etməlidirlər.

Xarici dövlətin arbitrac məhkəməsinin qətnaməsinin məcburi icra edilməsi və tanınmasından şəxsə aşağıdakı hallarda imtina edilə bilər;

1. İşdə iştirak edən şəxsin əleyhinə yönəldilən arbitrac məhkəməsi qətnaməsinin məcburi icrası və ya tanınması haqqında ərizəsinə baxan məhkəməyə o, aşağıdakı sübutları təqdim edərsə:

- arbitraj sazişində iştirak edən tərəflərdən biri bu və ya digər dərəcədə fəaliyyət qabiliyyəti olmayan olmuş, yaxud bu sazişə əsasən tərəflərin tabe olduğu qanuna görə, sazişdə belə müddəa olmadıqda isə qətnamə çıxarılan ölkənin qanununa görə etibarsız hesab edilmişdir;

- əleyhinə qətnamə çıxarılmış tərəf arbitrin və ya arbitraj baxışının təyin edilməsi vaxtı haqqında lazımi qaydada xəbərdar edilməmiş və ya başqa səbəblərdən öz izahatını təqdim edə bilməmişdir.

- qətnamə arbitraj sazişində nəzərdə tutulmayan və ya onun şərtlərinə uyğun gəlməyən mübahisə üzrə çıxarıldıqda, yaxud arbitrac sazişinin hədlərindən kənara çıxan məsələlər üzrə bəndlərə malik olduqda; lakin arbitrac sazişi ilə əhatə olunan məsələlər üzrə bəndlər bu saziş ilə əhatə olunmayan məsələlərdən ayrılı bilərsə, onda arbitrac sazişi ilə əhatə olunan məsələlər üzrə bəndləri olan qətnamənin hissəsi tanına və icraya yönəldilə bilər;

- münsiflər məhkəməsinin tərkibi və ya arbitrac qaydaları tərəflərin razılığına və ya bunların olmaması arbitracın olduğu ölkənin qanununa uyğun gəlmirsə;

- qətnamə tərəflər üçün hələ məcburi deyildirsə və ya ləğv edilmişsə, yaxud qanunları əsasında çıxarıldığı ölkənin məhkəməsi tərəfindən ləğv edilmişsə və ya icrası dayandırılmışsa;

2. əgər arbitraj məhkəməsinin qətnaməsini icraya yönəldilməsi və tanınması barədə ərizəyə baxan məhkəmə müəyyən etsə ki, mübahisənin obyektini Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə əsasən arbitrac baxışının predmet ola bilməz, yaxud arbitrac məhkəməsinin qətnaməsinin icraya yönəldilməsi və tanınması Azərbaycan Respublikasının survenliyinə və qanunvericiliyin əsas prinsipinə ziddir.

Xarici münsiflər məhkəməsi qətnaməsinin icra edilməsi və tanınması üçün Mülki Prosesual məcəllənin maddələri müvafiq olaraq tətbiq edilir. Bundan əlavə, xarici münsiflər məhkəməsi qətnaməsinin tanınması və icra edilməsi barədə BMT-nin 1958-ci il 10 iyun tarixli Nyu-York Konvensiyası tətbiq edilir. Bu Konvensiyaya Azərbaycan Respublikası 9 noyabr 1999-cu il tarixli Qanunla qoşulmuşdur.

## **2-ci sual üzrə nəticə:**

İkinci sualda sahibkarların hüquqlarının və qanuni mənafelərinin məhkəmə müdafiəsi formasından danışıldı. Bu sualda sahibkarların hüquqlarının və qanuni mənafelərinin müdafiəsinin birinci instansiya məhkəməsində, apellyasiya instansiyası məhkəməsində, o cümlədən kassasiya instansiya məhkəməsində sahibkarların hüquqlarının müdafiəsinin prosesual forma və qaydaları təsbit olunmuşdur.



### Sual 3. Sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin hüquqlarının və qanuni mənafeələrinin məhkəmədənkənar müdafiəsi.

Hüquq ədəbiyyatlarında sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin hüquqlarının və qanuni mənafeələrinin məhkəmədənkənar müdafiəsinə adətən pretenziya qaydasında müdafiəni, notarial müdafiəni, beynəlxalq kommersiya arbitrajında və münisflər məhkəməsində müdafiəni aid edilir.

**Prenziya verilməsi əsasında mübahisələrin nizamlanması qaydası** – mübahisələrin, xüsusilə indiki bazar iqtisadiyyatı şəraitində sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı yaranan mübahisələrin ədalətli həlli, sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan subyektlərin qanunun gücünə, ədalət mühakiməsinin obyektivliyinə inamını artırır və eyni zamanda mübahisə yarandığı halda məhkəmələrə müraciət etməyə onları sövq edir.

Sahibkarlıq mübahisələrinə baxılması və həlli üçün qanunvericiliyin nəzərdə tutduğu əsaslardan biri də pretenziyadır. Hüquq ədəbiyyatlarında da mübahisələrin həllinin alternativ formalarına mübahisələrin pretenziya qaydasında həlli aid edilib.<sup>10</sup> Onu da qeyd edək ki, qüvvədə olan qanunvericilik pretenziyanın leqal anlayışını təsbit etmir. Lakin, qanunvericilikdə “pretenziya” ifadəsi ilə yanaşı “mübahisənin məhkəməyə qədər nizama salınması” ifadəsi də istifadə olunur. Məsələn, AR Mülki Prosesual Məcəlləsinin 152-ci maddəsinə diqqət yetirsək görürük ki, iddiaçı cavabdehlə mübahisənin məhkəməyə qədər (pretenziya qaydasında) nizama salınmasına riayət edilməsinə dair sənəd təqdim etmədikdə iddiaçı tərəfindən verilən iddia ərizəsi geri qaytarılır. Amma, AR Ticarət Gəmiçiliyi Məcəlləsinin 25-ci fəslində isə qanunverici yalnız “pretenziya” ifadəsindən istifadə edir.

Prenziya (latın sözü “*praetensio*” olub mənası pretenziya, tələbdir) kreditorun borcun, zərərin, cərimənin ödənilməsi və ya görülən işin çatışmazlıqlarının aradan qaldırılması barədə borcluya olan tələbi deməkdir.

**Prenziya** öhdəliklərin icrası zamanı pozuntuların aradan qaldırılması barədə borcluya ünvanlanmış yazılı tələbdir. Prenziya mübahisənin məhkəməyə qədər olan mərhələdə həllini nəzərdə tutan sənəddir. Prenziyada kreditorun tələblərinin mahiyyəti, onların səbəbləri və təmin edilməsi müddətləri, o cümlədən tələbin borclu tərəfindən icra olunmadığı təqdirdə məhkəməyə müraciət edilməsi mümkünlüyü barədə xəbərdarlıq göstərilir.

Sahibkarlıq fəaliyyəti subyektləri arasında yaranan mübahisələrin həll edilməsinin pretenziya qaydası, özünümüdafiə kimi məhkəməyə müraciət etmədən həyata keçirilən hüquqların müdafiəsi üsullarına aiddir. Lakin, özünümüdafiədən fərqli olaraq, hüquqları və qanuni maraqları pozulmuş sahib-

<sup>10</sup> Зайцев А.И., Кузнецов Н.В., Савельева Т.А. Негосударственные процедуры урегулирование правовых споров. Саратов, 2000, сәһ. 17.

karlıq fəaliyyətinin subyekti pretenziya qaydasının realizəsi üçün hüquq-pozuntusu törədən şəxsə müraciət edilməlidir.

Pretenziya verməklə məhkəmə qaldırılmış işlərə baxarkən, kommersiya məhkəmə tərəflər arasında sahibkarlıq mübahisələrinin həlli ilə əlaqədar saziş əldə olunmasına kömək edir və bu sazişə müvafiq surətdə qərar qəbul edir.

Pretenziya qaydası öz mahiyyətini aşağıdakı keyfiyyətdə saxlayıb:

- *tərəflərin maraqlarını barişdırma biləcək qərarların qəbul edilməsi imkanı;*
- *tərəflərin irəli sürdüyü təkliflər əsasında mübahisənin həll edilməsi imkanı;*
- *yurisdiksiya orqanında həll edilməli olan əsaslı fərqlərin müəyyən olunması.*

Pretenziya qaydasının əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, tərəflər öz aralarında yaranan mübahisənin kompromislə həll olunmasını təmin edən qərarlar qəbul etmək imkanına malikdirlər. Əgər buna baxmayaraq, razılıq əldə olunmursa, tərəf (tərəflər) öz mülahizələrini (suallarını, tələblərini) formalaşdırır və mübahisənin mahiyyəti üzrə həll olunması haqqında yurisdiksiya orqanına müraciət edir.

Pretenziyanın verilməsi və onun əsasında tədbirlərin görülməsi qanunvericiliklə müəyyənləşdirilir. Məsələn, Azərbaycan Respublikası Ticarət Gəmiçiliyi Məcəlləsində pretenziyanın verilməsi və baxılmasının xüsusi qaydası müəyyənləşdirilmişdir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Ticarət Gəmiçiliyi Məcəlləsinin 315-ci maddəsinə əsasən, pretenziya yazılı şəkildə verilir. Yükün itirilməsi və ya zədələnməsi barədə pretenziyaya daşınma sənədlərindən başqa, pretenziyanı vermək üçün hüququ, habelə göndərilən yükün miqdarını və dəyərini təsdiqləyən sənədlər əlavə olunmalıdır. Daşınma sənədlərinin əslə təqdim olunur.

**Notarial müdafiə.** “Notariat haqqında” Azərbaycan Respublikasının 26 noyabr 1999-cu il tarixli, 762-IQ №-li Qanununun<sup>11</sup> 3-cü maddəsinə əsasən, notariat fəaliyyəti ilə peşəkarcasına məşğul olan şəxs **notarius** adlanır. Adı çəkilən Qanun həm dövlət, həm də xüsusi notariusu fərqləndirir.

“Notariat haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 9-cü maddəsində təsbit olunan notariusun vəzifələrindən biri də fiziki və hüquqi şəxslərlə aparılan notariat hərəkətləri ilə bağlı onların hüquq və vəzifələrini izah etməsi, bu hüquqların həyata keçirilməsi və qanuni münafələrin qorunması üçün köməklik göstərilməsidir.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı mübahisələri həll edən kommersiya məhkəmədən fərqli olaraq, notariat fəaliyyətinin predmetini mübahisə edilməyən işlər təşkil edir.

Sahibkarların hüquqlarının və qanunla qorunan maraqlarının notarial müdafiəsi aşağıdakı vasitələrlə həyata keçirir:

1. gələcəkdə hüquqların pozula biləcəyi ehtimalı ilə bağlı xəbərdar edilməsi məqsədilə mülki hüquqların hüquqi təsdiqi vasitəsi ilə (mübahisə edilməyən hüquqların və faktların təsdiqi, sənədlərin təsdiqi və s.);

<sup>11</sup> “Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu”, 31 yanvar 2000-ci il, № 1, maddə 10.

2. artıq pozulmuş hüququn müdafiəsi vasitəsi ilə (məsələn, icra qeydlərinin verilməsi, çeklərin ödənilməsi üçün təqdim olunması və çeklərin ödənilmədiyinin təsdiq edilməsi və.s).

**İcra qeydlərinin aparılması** – borclunun olduğu yer üzrə notariuslar borcludan pul məbləğlərini tutmaq və ya əmlakı tələb edib almaq üçün əlaqədar şəxslərin ərizələrinə əsasən borcu müəyyən edən sənədlərdə icra qeydləri aparırlar.

Sahibkarlıq fəaliyyəti ilə bağlı mübahisələrə kommersiya məhkəmələri ilə yanaşı **münsiflər məhkəməsində** də baxıla bilər. V.F. Popondopulonun və V.F. Yakovlevanın fikrincə, münsiflər məhkəmələri xüsusi-hüquqi institutdur, onlar məhkəmə sisteminə aid edilmir, ədalət mühakiməsini həyata keçirmir, məhkəmə hakimiyyəti orqanı deyil.<sup>12</sup> V.F. Popondopulo qeyd edir ki, “münsiflər məhkəməsi” və “kommersiya arbitrajı” anlayışları bir-biri ilə qarşılıqlı bağlı olan fərqli anlayışlardır: kommersiya mübahisələri həll edilən müəssisələr; bu sayaq mübahisələrə baxan arbitrlərin tərkibi; kommersiya mübahisələrinin həlli proseduru. İstənilən halda hüquq münasibəti subyektlərinin onların arasında yaranmış mübahisənin həlli üçün özlərinin seçdikləri qeyri-dövlət məhkəməsidir”.<sup>13</sup>

Münsiflər məhkəməsi – mübahisənin münsiflər məhkəməsinə verilməsi barədə mübahisə edən tərəflərin qarşılıqlı razılığı əsasında məhkəmə orqanı qismində seçilən qeyri-dövlət orqanıdır.

AR MPM-in 29-cu maddəsində mübahisələrin münsiflər məhkəməsinə verilməsi barədə birbaşa göstəriş təsbit olunmuşdur. Göstərilən normaya əsasən, məhkəməyə aid olan mübahisə qanunla, beynəlxalq müqavilələrlə və ya tərəflərin sazişi ilə nəzərdə tutulan hallarda, işdə iştirak edən şəxslərin yazılı razılığı ilə münsiflər məhkəməsinin həllinə verilə bilər. Eyni zamanda, AR MPM-in 167.1.5.-ci maddəsində isə qeyd olunur ki, mübahisəni həll etmək üçün tərəflərin münsiflər məhkəməsinə müraciət etmək hüququnu və bu hərəkətin nəticələrini onlara izah edilməsi işin məhkəmədə baxılmağa hazırlamaq üçün hakim tərəfindən həyata keçirilən hərəkətlərdən birinə aiddir. Göründüyü kimi, AR MPM-də belə normalar təsbit olunsada, onların realizəsi mexanizmi yoxdur. Daha dəqiq desək, münsiflər məhkəməsi hansı qaydada yaradılır, arbitrlər necə seçilir, onların hüquq və vəzifələri, münsiflər məhkəməsində işə baxılması qaydası, qərarın qəbul edilməsi və s. kimi məsələləri tənzim edən normalara rast gəlinmir. Belə olan halda, mübahisələr münsiflər məhkəməsinə hansı qaydada verilir, hansı formada bu mübahisəyə baxılır, arbitrlərin seçilməsi hansı qaydada həyata keçirilir, qərarlar hansı qaydada qəbul və icra edilir? Bütün bu göstərilənlər qanunvericilik səviyyəsində tənzim olunmur.

<sup>12</sup> Коммерческое право: Учебник. В 2 ч. / Под ред. В.Ф. Попондопуло и В.Ф. Яковлевой. СПб., 1997. Ч.1., сәh. 491.

<sup>2</sup> Коммерческое право зарубежных стран: Учебник / Под ред. В.Ф. Попондопуло. –СПб., изд. Дом С.-Петербург. Гос. ун-та, 2005, сәh.448.

<sup>13</sup> Коммерческое право зарубежных стран: Учебник / Под ред. В.Ф. Попондопуло. –СПб., изд. Дом С.-Петербург. Гос. ун-та, 2005, сәh.448.

Bu məsələyə dair Rusiya qanunvericiliyinin mövqeyini daha uğurlu hesab etmək olar. “Rusiya Federasiyasının münisflər məhkəməsi haqqında” 24 iyul 2002-ci il tarixli, 104-FZ №-li Rusiya Federal Qanunu<sup>14</sup> ilə münisflər məhkəməsinin təşkili, mübahisənin münisflər məhkəməsinə verilməsi, münisflər məhkəməsinin tərkibi, səlahiyyətləri, münisif qeydinin forma və məzmunu, münisflər məhkəməsi tərəfindən qərarların qəbul edilməsi, onların icrası, münisflər məhkəməsinin səlahiyyətləri və s. məsələlər ilə bağlı qaydalar müəyyən edilmiş-dir. İlk baxışdan belə təsəvvür formalaşacaq ki, “Beynəlxalq arbitraj haqqında” Azərbaycan Respublikasının 18 noyabr 1999-cu il tarixli, 757-IQ №-li Qanununun<sup>15</sup> 2 normaları münisflər məhkəməsinin fəaliyyətini tənzim edir, münisflər məhkəməsində arbitrlərin seçilməsi, mübahisəyə baxılması, qərarların qəbul edilməsi qaydalarını müəyyən edir. Lakin, “Beynəlxalq arbitraj haqqında” AR Qanununun 1-ci maddəsində təsbit olunub ki, “Bu Qanun Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələrə əməl edilməklə beynəlxalq ticarət arbitrajına tətbiq edilir”.

Hesab edirik ki, Azərbaycan Respublikasında münisflər məhkəməsinin fəaliyyətini tənzim edən ayrıca qanunvericilik aktının qəbul edilməsi gələcəkdə münisflər məhkəməsinin fəaliyyətinin nizamlanmasına imkan yaradacaqdır.

**Beynəlxalq kommersiya arbitrajı.** Beynəlxalq kommersiya arbitrajı – beynəlxalq kommersiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı yaranan mübahisələrə baxılmasının qeyri-dövlət mexanizmidir. Məhz beynəlxalq kommersiya arbitrajının qeyri-dövlət təbiəti onu Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən kommersiya məhkəmələrdən fərqləndirir.

“Xarici ticarət arbitrajı haqqında” 21 aprel 1961-ci il Avropa Konvensiyasını<sup>16</sup> nəzərdən keçirdikdə belə qənaətə gəlmək olar ki, adı çəkilən Avropa Konvensiyası beynəlxalq kommersiya arbitrajının iki növünü fərqləndirir: **institusional (daimi)** və **ad hoc** arbitrajı. Belə ki, Avropa Konvensiyasının 1-ci maddəsində əks olunmuş anlayışlar aparatı içərisində “arbitraj” termininin izahı verilərkən qeyd olunur ki, mübahisələrin həm hər bir ayrıca iş üzrə təyin edilən arbitrlər (ad hoc arbitraj), həm də daimi arbitraj orqanları tərəfindən araşdırılması deməkdir.

Arbitraj sazişinin tərəfləri öz istəklərinə görə mübahisələrin araşdırılmaq üçün daimi arbitraj orqanına verilməsini nəzərdə tuta bilərlər, bu halda mübahisələrin araşdırılması belə orqanın reqlamentinə uyğun olaraq aparılacaqdır. Tərəflər mübahisələrin araşdırılmaq üçün bu iş üzrə arbitraja (ad hoc arbitraj) verilməsini nəzərdə tuta bilərlər və bu halda konkret olaraq arbitrlər təyin edə, yaxud hər hansı mübahisə yaranacağı halda onların təyin edilməsi metodlarını, arbitraj məhkəməsinin yerini və arbitrlərin riayət etməli olduqları prosedur qaydalarını müəyyənləşdirə bilərlər.

<sup>14</sup> “Собрание законодательства Российской Федерации”, 2002, № 30. Ст. 3019.

<sup>15</sup> “Azərbaycan” qəzeti, 15 fevral 2000-ci il, № 35.

<sup>16</sup> Azərbaycan Respublikası “Xarici ticarət arbitrajı haqqında” 21 aprel 1961-ci il Avropa Konvensiyasına 31 may 1996-cı il tarixli, 108-IQ nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə qoşulmuşdur. “Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu”, 31 avqust 1997-ci il, № 2, maddə 135.

Azərbaycan Respublikasında beynəlxalq arbitrajın fəaliyyəti, işlərə baxılması və qərarların qəbul edilməsi “Beynəlxalq arbitraj haqqında” AR Qanunu ilə tənzim olunur.<sup>2</sup> “Beynəlxalq arbitraj haqqında” AR Qanununun 1-ci maddəsinə əsasən, arbitraj aşağıdakı hallarda beynəlxalq sayılır:

1. *arbitraj razılaşması (sazişi) (bundan sonra "arbitraj sazişi adlandırılacaq") bağlananda onun tərəflərinin müəssisələri ayrı-ayrı dövlətlərdə yerləşirlər;*
2. *aşağıdakı yerlərdən biri tərəflərin öz müəssisələrinin olduğu dövlətin hüduqlarından kənarında yerləşir:*
3. *arbitrajın yeri, əgər bu yer arbitraj sazişində və yaxud ona uyğun müəyyən edilmişdirsə;*
4. *ticarət münasibətlərindən irəli gələn öhdəliklərin əsas hissəsinin icra edilməli olduğu hər hansı yer və yaxud mübahisə predmetinin sıx əlaqəli olduğu yer;*
5. *tərəflər qəti razılığa gəlmişlər ki, arbitraj sazişinin predmeti birdən çox dövlət ilə əlaqəlidir.*

“Beynəlxalq arbitraj haqqında” AR Qanununun II fəslə arbitraj sazişinin bağlanmasına, onun forması və məzmununa həsr olunmuşdur. **Arbitraj sazişi** – müqavilə xarakteri və yaxud başqa xarakter daşıyıb-daşımamasından asılı olmayaraq, hər hansı bir konkret hüquq münasibəti ilə əlaqədar tərəflər arasında yarana biləcək mübahisələrin hamısının və ya müəyyən mübahisələrin arbitraja verilməsi barəsində tərəflərin sazişidir.

Arbitraj sazişi yazılı formada bağlanılmaqla yanaşı, həm də müqavilədə arbitraj qeyd-şərti kimi və yaxud ayrıca saziş kimi bağlanıla bilər.

Mübahisə edən tərəflər öz mülahizəsinə uyğun olaraq arbitrlərin sayını müəyyən edə bilərlər, əgər tərəflər bu sayı müəyyən etməzlərsə, onda üç arbitr təyin edilir. Arbitrlərin təyin edilməsi barədə razılıq olmadıqda isə arbitrajda üç arbitr olacağı təqdirdə, mübahisə edən hər bir tərəf bir arbitr təyin edir, təyin edilmiş iki arbitr isə üçüncü arbitri təyin edir. Arbitrlərin təyin edilməsi barədə qarşı tərəfdən müraciət almış tərəf **30 gün müddətində** arbitr təyin etməzsə və yaxud tərəflərin təyin etdiyi iki arbitr təyin edildikləri gündən **30 gün müddətində** üçüncü arbitrin seçilməsi haqqında razılığa gələ bilməmişlərsə, tərəflərdən hər hansı birinin müraciəti əsasında Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi tərəfindən arbitr təyin edilir.

“Beynəlxalq arbitraj haqqında” AR Qanununun 29-cu maddəsinə əsasən, tərəflər arasında digər razılaşma yoxdursa, arbitraj baxışında birdən artıq arbitr olduqda arbitraj məhkəməsinin hər hansı bir qərarı arbitraj məhkəməsinin üzvlərinin səs çoxluğu ilə çıxarılmalıdır.

Lakin tərəflər və ya arbitraj məhkəməsinin bütün üzvləri sədrlik edən arbitrə belə səlahiyyət vermişlərsə, prosedur məsələlərini təkbaşına həll edə bilər. Həmçinin, arbitraj baxışının gedişində tərəflər mübahisəni aradan qaldırırlarsa, arbitraj məhkəməsi baxışa xitam verir və tərəflərin xahişi əsasında

və öz tərəfindən etirazı olmadıqda razılaşıdırılmış şərtlər əsasında arbitraj qərarı formasında mübahisənin aradan qalxmasını rəsmiləşdirir.

Arbitraj qərarı yazılı formada çıxarılır, arbitrlər tərəfindən imzalanmalı və imzalanmış surətləri hər bir tərəfə verilməlidir.

“Beynəlxalq arbitraj haqqında” AR Qanununun 32-ci maddəsinin 2-ci hissəsinə əsasən, arbitraj məhkəməsi aşağıdakı hallarda arbitraj baxışına xitam verilməsi haqqında qərar çıxarır:

a) *iddiaçı öz tələbindən imtina edir (cavabdeh baxışa xitam verilməsinə etiraz etmirsə və arbitraj məhkəməsi mübahisənin qəti aradan qalxmasında cavabdehin qanuni mənafeyini tanımırsa);*

b) *tərəflər baxışa xitam verilməsi haqqında razılığa gəlirlər;*

c) *arbitraj məhkəməsi baxışın davam etdirilməsini hər hansı səbəbdən mümkünsüz və lazımsız sayır.*

Arbitraj məhkəməsinin qərarından şikayət yalnız Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsinə verilir. Arbitraj qərarı Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi tərəfindən aşağıdakı hallarda ləğv edilə bilər:

a) ***əgər vəsatət qaldıran tərəf sübutlar təqdim etsə ki:***

- I. *arbitraj sazişinin tərəflərindən biri bu və ya digər dərəcədə fəaliyyət qabiliyyəti olmayan olmuşdur və yaxud arbitraj sazişi tərəflərin onu tabe etdirdikləri qanuna görə, sazişdə bu barədə göstəriş olmadıqda isə Azərbaycan Respublikasının qanunve-riciliyinə görə etibarsızdır;*
- II. *və yaxud arbitrin tə`yin edilməsi və yaxud arbitraj baxışı haqqında lazımi qaydada xəbərdar edilməmiş və yaxud başqa səbəblərdən öz izahatlarını təqdim edə bilməmişdir;*
- III. *yaxud qərar arbitraj sazişində nəzərdə tutulmayan və ya onun şərtlərinə aid olmayan mübahisə üzrə çıxarılmışdır; yaxud qərar arbitraj sazişinin bəndlərindən kənara çıxan məsələləri əhatə edir (belə halda arbitraj sazişinin predmetinə aid olmayan məsələləri əhatə edən arbitraj qərarının müvafiq hissələri ləğv edilə bilər);*
- IV. *və yaxud arbitraj məhkəməsinin tərkibi və ya arbitraj prose-durası tərəflərin bağladıkları sazişə uyğun olmamışdır (belə saziş tərəflərin yerinə yetirməyə məcbur olduqları “Beynəlxalq arbitraj haqqında” AR Qanununun müddəalarına zidd olmasa) və yaxud tərəflər belə sazişi bağlamadıqları halda, arbitraj məhkəməsinin tərkibi və yaxud arbitraj prosedurası “Beynəlxalq arbitraj haqqında” AR Qanununa uyğun olmamışdır;*

b) ***və yaxud əgər məhkəmə müəyyən etsə ki:***

- I. *Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə görə mübahisə obyektı arbitraj baxışının predmeti ola bilməz;*
- II. *və yaxud arbitraj qərarı Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına ziddir.*

Hansı ölkədə çıxarılmasından asılı olmayaraq, arbitraj qərarının icrası məcburidir və səlahiyyətli məhkəməyə yazılı vəsatət verildikdə icra edilir (müəyyən hallar istisna olmaqla).

**Sahibkarlıq mübahisələrinin mediasiya vasitəsilə həlli.** Mediasiya latınca «mediare» sözündən götürülüb mənası «vasitəçilik etmək» deməkdir. **Mediasiya** – mübahisə edən tərəflərin aralarında yaranmış mübahisələrin maksimal həddə tərəflərin xeyrinə həll etməkdən ötrü mübahisədə neytral tərəf, üçüncü şəxsin iştirakı ilə aparılan danışıqlar başa düşülür. Mediasiyanın metodları başlıca olaraq əməkdaşlıq əsasında danışıqların aparılmasına söykənir. Mediasiya aşağıdakı hallarda daha səmərəli olur:

1. *çox ehtimal ki, mübahisəyə dair məhkəmə qərarından şikayət verilə bilər;*
2. *həm faktiki, həm də hüquqi mənada yaranmış mübahisə mürək-kəbdirsə;*
3. *mübahisə sahibkarlıq fəaliyyətinin əsas məsələlərinə toxunursa;*
4. *tərəflər yaranmış mübahisənin dövlət məhkəmələrində baxılmasında maraqlı deyilsə.*

Bununla yanaşı, mediasiya üçün müəyyən məhdudiyətlər də mövcuddur. Mediasiya – kriminal mübahisələrdə, habelə mübahisə tərəflərindən birinin fəaliyyət qabiliyyətinin olmadığı halda tətbiq edilə bilməz. Mediasiya, yalnız tərəflərin özlərinin mübahisənin həll edilməsi istəyi olduğu halda səmərəli ola bilər. Mediatorun rolu mübahisə tərəflərinin bir-birini başa düşməsinə, razılığın əldə edilməsinə köməklik göstərilməsindən ibarətdir. Mediator sübutları tədqiq etmir və tərəflərin tələblərinin hüququayğunluğunu qiymətləndirmir. Onun əsas vəzifəsi – mübahisənin iştirakçıları üçün məqbul olan şərtlər əsasında mübahisənin həll edilməsi imkanını müəyyən etmək və onun həyata keçirilməsini, tərəflər arasında qarşılıqlı anlaşmanı təmin etməkdir.

Mediasiya qaydasında işlərə baxılması “Mediasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının 29 mart 2019-cu il tarixli Qanunu ilə tənzim olunur. Qanunun 3- cu maddəsinə müvafiq olaraq, mediasiya aşağıdakı mübahisələr üzrə tətbiq edilir:

1. mülki işlər və *kommersiya mübahisələri* (xarici elementli mübahisələr də daxil olmaqla);
2. ailə münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr;
3. əmək münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr;
4. inzibati hüquq münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr.

*Kommersiya mübahisələri*, həmçinin ailə və əmək münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr üzrə məhkəməyə müraciət etməmişdən əvvəl ilkin mediasiya sessiyasında iştirak tələb olunur.

Mediasiyanın **prinsipləri** aşağıdakılardır:

a) **könüllülük prinsipi** – *məhkəmə prosesindən fərqli olaraq, mediasiya prosesində mübahisə edən tərəflər könüllü iştirak edir, mediator isə sərbəst seçilir. Heç kəs mübahisə edən tərəfləri mediasiya prosesində iştirak etməsinə məcbur edə bilməz. Bu prinsipə görə mübahisə edən tərəflərin qarşılıqlı razılığı ilə qərarlar qəbul olunur və istənilən halda mübahisə edən tərəflər danışıqları dayandıra bilərlər;*

b) **tərəflərin bərabərliyi prinsipi** – *mübahisə edən heç bir tərəfin bir-birinin üzərində üstünlüyü yoxdur. Mübahisə edən tərəflər öz fikirlərinin ifadə*

*edilməsində, danışıqların gündəliyinin müəyyən edilməsində, sazişin şərtlərinin və təkliflərin qəbul olunmasında bərabər hüquqlara malikdir;*

*c) **mediatorun neytrallığı və qərəzsizliyi prinsipi** – mediator, mübahisə edən hər bir tərəflə qərəzsiz, müstəqil münasibət qurur və onların danışıqlarda bərabər hüquqlu iştirakını təmin edir;*

*d) **məxfilik prinsipi** – mediasiya prosesində danışılan və müzakirə edilən bütün məsələlərin məxfiliyi qorunub saxlanılmalıdır. Hüquq ədəbiyyatlarında belə bir fikir də yer alıb ki, əgər mediator mübahisə tərəflərini ümumi razılığın əldə olunması vəziyyətinə gətirə bilmirsə və mübahisəyə baxılması üçün mübahisə edən tərəflər məhkəməyə müraciət etsələr, onda mediator məhkəmə prosesində şahid qismində dindirilə bilməz.*

Qanunverici mediator olmaq istəyən fiziki şəxs üçün aşağıdakı tələbləri müəyyən etmişdir:

- ali təhsilə malik olmalıdır;
- 25 yaşı tamam olmalıdır;
- ən azı 3 illik iş stajına malik olmalıdır;
- mediatorların ilkin hazırlığı üzrə təlimi bitirərək bu Qanunun 14.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş sertifikatı əldə etməlidir;
- qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda müvafiq müddətin keçməsi gözlənilməlidir.

Aşağıdakı fiziki şəxslər mediator ola bilməzlər:

- məhkəmə tərəfindən fəaliyyət qabiliyyəti olmayan və ya məhdud fəaliyyət qabiliyyətli hesab edilmiş şəxslər;
- barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqinə dair məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş qərarı olan şəxslər;
- məhkumluğu ödənilməmiş və ya götürülməmiş şəxslər.

Mediasiya prosesi - mediasiya prosesinin həyata keçirilməsi qaydasına və bu qaydaya uyğun olaraq hazırlanmış mediasiya təşkilatının daxili qaydasına (olduğu halda), mediatorların peşəkar etik davranış qaydasına uyğun olaraq həyata keçirilir. Mediasiya prosesində mediator bütün tərəflərlə birlikdə və ya ayrı-ayrılıqda görüşlər keçirə, əməkdaşlıq edə, şifahi və yazılı tövsiyələr verə bilər. Bu zaman mediator tərəflərdən birini üstün mövqeyə qoyan və ya hüquq və vəzifələrini məhdudlaşdıran hərəkətlərə yol verməməlidir. Mediasiya prosesinin tərəfləri mediasiya prosesinin istənilən anında mediasiyadan imtina edə bilərlər.

Tərəflər mediasiya prosesində bilavasitə və ya nümayəndələri vasitəsilə iştirak edə bilərlər. Tərəflər mediasiya prosesində vəkillərin, tərcüməçilərin, müvafiq sahədə ekspert və mütəxəssislərin köməyindən istifadə edə bilərlər. Tərəflərin razılaşması ilə mediasiya prosesində digər şəxslər də iştirak edə bilər. Mediasiya prosesində tərəflər öz mövqelərinə və mübahisənin həlli şərtlərinə dair təkliflərini yazılı və ya şifahi şəkildə bildirirlər. Mediasiya prosesində tərəflər mübahisənin həlli şərtlərinə dair razılığa gəlirlər.

Mediasiya prosesinin hər hansı mərhələsində mediator mübahisənin həlli məqsədilə tərəflər üçün öhdəlik nəzərdə tutmayan şifahi və ya yazılı təklifi irəli



sürə bilər. Barışıq təklifi tərəflərin razılığı ilə verilir. Mediasiya prosesinin ümumi müddəti 30 gündən artıq olmayaraq davam edə bilər. Mübahisənin mürəkkəbliyi nəzərə alınaraq tərəflərin razılaşması ilə mediasiya prosesinin müddəti daha 30 gün müddətinə qədər uzadıla bilər. Mediasiya prosesinin keçirilməsinin konkret müddəti ümumi müddət nəzərə alınmaqla “mediasiya prosesinin tətbiqi barədə müqavilə” ilə müəyyən olunur.

Beynəlxalq iqtisadi müqavilələrin bağlanması və onun şərtlərinin həyata keçirilməsi zamanı müqavilənin iştirakçıları arasında gələcəkdə hər hansı bir mübahisənin yaranması ehtimalını inkar etmək olmaz. Ona görə də, tərəflər müqavilənin bağlanması zamanı gələcəkdə baş verə biləcək hüquqazidd hərəkətlərin, habelə tərəflər arasında yarana biləcək anlaşılmazlıqların qarşısının alınması üçün müqavilənin məzmununda buna dair şərtlər müəyyən etməlidirlər.

### **3-cü sual üzrə nəticə:**

Üçüncü sualda isə sahibkarların hüquqlarının və qanuni mənafelərinin məhkəmədənənkənar müdafiəsi forması haqqında danışılır. Bu sualda, sahibkarların hüquqlarının və qanuni mənafelərinin münsiflər məhkəməsində müdafiəsi, həmçinin, notarial və pretenziya qaydasında müdafiəsi təsbit olunmuşdur.

## NƏTİCƏ:

Bu mövzuda sahibkarların hüquqlarının və qanuni mənafeələrinin müdafiəsinin anlayışını və formaları haqqında bəhs etdik. Həmçinin, mövzunun birinci sualında sahibkarların hüquqların müdafiəsinin üsulları barədə geniş ətraflı danışıldı,

Mövzunun ikinci sualında isə sahibkarların hüquqlarının və qanuni mənafeələrinin müdafiəsinin məhkəmə forması haqqında danışıldı. Burada öz pozulmuş hüquqlarını bərpa etmək məqsədi ilə sahibkarın məhkəməyə müraciət edilməsinin qaydaları və müddəti göstərildi.

Mövzunun üçüncü sualı sahibkarın hüquqlarının müdafiəsinin məhkəmədən kənar formasıdır. Burada sahibkarların hüquqlarının pretenziya və notariat qaydasında müdafiəsi barədə danışıldı.